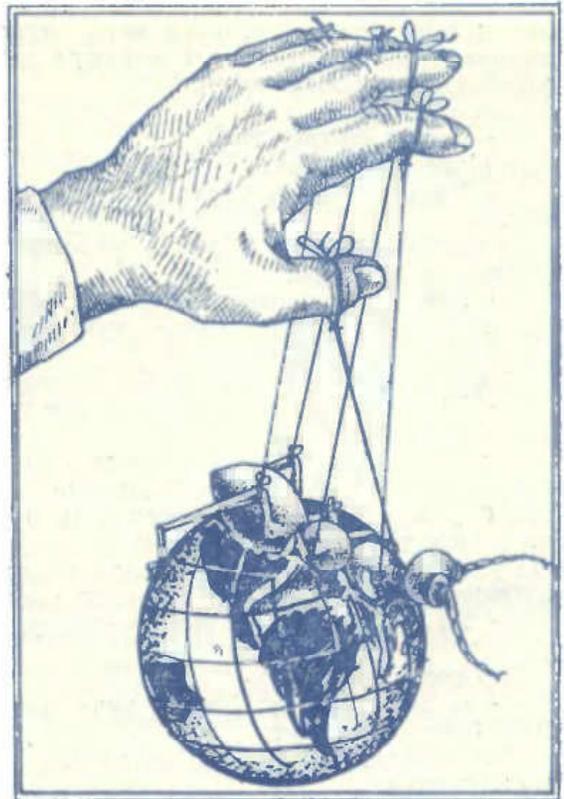

Вацлав КАЙДОШ

КУРУПІРУ

Науково-фантастичне
оповідання

1

Почулася хрипка п'яна лайка. Алан поморщився.

— Мануелю! — гукнув він і втер уїдлиний піт. — Мануелю!..

Мав би вийти, та не хотілося вилазити з-під москітної сітки. Голос надворі з педантичною докладністю перераховував властивості веслярів: «Недоумки, коні, бидло проклятуще...» Алан зітхнув. Справді, мав би вийти і зупинити Спенсера. Прокляття, де ж той негр... Алан відчував, що починає дратуватись, бо Спенсер так само когось кляв, дошукуючи найобразливіші слова. «Добрий мені супутник...» Звичайно, Алан знав, яка небезпека загрожує двом білошкірим посеред цієї дикої місцини, — не змії, хижаків чи дикуни — нерви. Певна річ, злоститися не можна...

— Мануелю!.. — заволав він. Лайка надворі вшухла.

В отворі намету з'явилося чорне обличчя зі сліпучою посмішкою.

— Де тебе носить? — стомлено сказав Алан.

Посмішка стала ще ширшою.

— Сеньйор Спенсер лютує, — весело проказав негр. — Дуже. Хочете кави? Алан мимоволі всміхнувся й кивнув.

— А чого він лютує? — Ще в Манаусі той Спенсер йому не сподобався. Ніколи б не взяв його собі добровільно на парняком у джунглі. Алан знизав пле-

чима: що мав робити, коли Вебстер наступив йому на горло. «Не клейте дурня, Брекфорде, — гудів старий. — Той хлопець майже сам сплатив усі витрати на експедицію, ще й до того ж ентомолог. Він вам не буде тягарем, будьте певні». Алан зітхнув. Спенсер і справді не стремляв носа до його ботаничних досліджень, але ота безперервна колотнеча з веслярами просто втомлювала. Цей чоловік виявився нестерпною вдачею...

— Чого лютує сеньйор Спенсер? — знову запитав Алан.

Негр сягнув за вухо, видобув звідти сигарету й закурив.

— Індіанці не хочуть пливти далі, до пагорбів, кажуть, пошлявуть за водою додому... Ось чого лютує сеньйор... — Нахилившись уперед, негр витріщив очі й приклав пальця до губів. — Курупіру, — зашепотів він. — Індіанці бояться курупіру...

Коли веслярам не хотілося гребти далі, вони завжди посналялись на лісових духів. Спенсер цього не зрозумів. Алан виробив собі кращий метод: замість сперечатися з тубільцями, він мовчки вичікував. Тільки-но цим людям забракне тютюну, зникнуть і духи.

— Покличеш сюди Умару, — сказав Алан до Мануеля, сьорбаючи каву. — Після вечері.

Табір був на березі однієї з численних невеликих приток Шінгу. Тут, серед гір, вода текла занадто швидко, щоб у ній могли водитися каймани: Умару справді вмів обрати місце для табору. Відразу за наметами в шафранове небо здіймався кошлатий пальмовий ліс.

Після вечері до намету Алана ввійшов Умару. Це був присадкуватий чоловік з плескатим обличчям, із якого пильно дивилися щілинки очей. Умару сів на зем-

Вацлав Кайдош (нар. 1925 р.) — чеський письменник, за фахом хірург. Автор науково-фантастичних та історичних романів про Вавилон і Ассірію, збірки науково-фантастичних оповідань «Вторгнення із всесвіту» тощо. Оповідання «Курупіру» перекладене за збіркою «Люди з сузір'я Лева» (1983).

лю, примружив очі, мовчки взяв запропоновану йому сигарету і вдихнув дим оповільненими затяжками.

Алан спитав:

— Умару боїться гір?

Індіанець змовчав.

— Умару боїться курупіру з тих пагорбів?

Індіанець затягся й кинув недокурок у траву за наметом.

— Там, — спроквола мовив він, описуючи рукою велику дугу, — там, нагорі, погане місце...

Алан терпляче мовчав, а той докинув:

— Білошкірий іде по смерть, але мої люди хочуть жити.

Он воно як... Алан майже десять місяців прожив у товаристві цієї людини. Разом блукали болотами, в яких було повно гадюк та павуків, бродили річками, що кишіли піраньями та електричними вуграми, й Умару ніколи не скаржився.

— Ти і я, — сказав Алан, — ми друзі.

Індіанець кивнув.

— Я знаю Умару, Умару знає мене. Чого боїться Умару?

Той простяг руку. Алан знову дав йому закурити.

— Земля за горами погана... Там курупіру.

— Який він?

— Це господар лісу, — відповів індіанець. — Курупіру насилає смерть... Мої люди не хочуть пливати до гір. — Він глянув на Алана. — Якщо ти захочеш, Умару піде, але мої люди ні...

Два місяці тому Алан вирізав на його носі велику пухлину, відтоді індіанець мав його за чародійного зцілителя всіх хвороб.

— Умару не баба, — додав індіанець.

За годину Алан сортував у наметі свою найсвіжішу здобич — кілька ціпріведумів, два дендробіуми й чудового одонтоглосума. Щиро кажучи, орхідеї не належали до кола його наукових зацікавлень, та завжди були в добрій ціні, тому він так дбайливо вкладав їх у вистелені ватою олов'яні коробки.

— Спите, голубе? — почувлося знавору.

— Та ні, заходьте, Спенсере.

До намету ввійшов рудоволосий здоровань і безцеремонно сів на похідний стілець, ковзнувши очима по спинках кількох книжок у відкритому ящику, поглянувши мікроскопа на ріжку стола, по розкиданому на столі ботанічному приладді; ніщо не уникло швидкого погляду Спенсера.

— Вічний студент? — проказав він, дихнувши на Алана випарами віскі. Алан був радий, що в нього окремих намет. — Цілий рік учитеся й досі не набралися мудрості, — сушив зуби непроханий гість.

— Чого не скажеш про вас...

Спенсер на мить збентежився, потім зареготав:

— З біса дотепно, га? Такий дотеп, докторе, не гріх окропити...

— Чай для вас не досить міцний, а спирт у мене для інших цілей, — сказав Алан.

Спенсер махнув рукою, витяг з кишені й поставив на стіл півпорожню пляшку, тоді сягнув до другої кишені й дістав дві маленькі скляночки.

— Щоб знали, який приятель з Джека Спенсера!

Алан хотів був відмовитись, та потім таки випив. Спенсер крадькома стежив за ним.

— Непогане, га? — пробурмотів він.

— Це мені бабуся поклала на дорогу, просто так, щоб не нудьгував за доміркою! — Спенсер знову зареготав.

— А як там ваші жуки? Чи це мурахи?

— Живуть і множаться — як люди, — відповів Спенсер, сьорбнув і, тримаючи надпиту склянку біля рота, втупився у куток намету. — Кепські справи... Вип'єте ще? — Він обернувся до Алана й налив йому. — Чи повірите, хлопче, ці кольорові безвіз ані зрушити не хочуть із цього місця. Ні тпру ні ну.

— Ви б не пили стільки. Зварити вам чорної кави? — спитав Алан.

Та Спенсер не слухав його:

— Боятися, голота... Хочуть залишити мене ні з чим — і саме тоді, коли досить простягти руку... Знаєте, Брекфорде, як буває тому, кого завжди били по руках? — Спенсер мотнув головою: — Затямте собі, з Джеком Спенсером так бувало все життя — тільки простягне руку, як по ній уперіщить якийсь чванькуватий байстрюк...

— Послухайте-но, Спенсере, ось вам кава і вгамуйтеся.

Спенсер машинально випив каву. Алан скористався з його неуважливості й викинув недопиту пляшку геть у тропічну ніч.

— А оті кольорові падлюки, як на те, саме тепер закомизилися...

Мурахи — спеціальність Спенсера, твердив старий Вебстер, але, хоч як сушив голову, Алан не міг пригадати ентомолога з таким прізвиськом. «Важко, — докинув тоді старий професор, — Спенсера рекомендує Ліндел з Філадельфійського університету, я не міг відмовити. Крім того, цей Спенсер сплачує дві третини наших витрат, не забувайте».

Аргумент, звичайно, був вагомий. Коли Алан кілька місяців тому втратив на отих порогах стільки цінного матеріалу, а ще й два човни, тоді з'явився Спенсер, хай йому гредь...

— А ви, докторе? Що буде з вами? — раптом запитав Спенсер.

— А що б мало бути? Яюсь викручусь.

Спенсер філософськи покивав головою:

— Коротше кажучи, Джек Спенсер своє зробив, Джек Спенсер може забиратися під три чорти.

— Про що це ви говорите!

Той ошкірився:

— Тільки те, що сказав, друже. Ви закінчили роботу, отже можете начхати на мене... Як ета кольорова наволоч.

— Чи не були б ви ласкаві пояснити, що означають ваші натяжки?

Спенсер нетвердо підвівся і позіхнув:

— Тільки не прикидайтеся безневин-

ним дитяком. Спершу загребете грошенята, а тоді — ад'ю...

Алан ледве опанував себе:

— Чи не плутаєте ви мене, часом, з веслярами? Які грошенята?

Рудий здоровило випнув щелепу:

— Я сплатив веслярам за півроку, накупив харчів і бензину для човнів. На ваше ім'я в Манаусі лежать дві тисячі доларів. Так наполог містер Вебстер.

Аланові аж в очах зарябіло, мусив стиснути кулаки, щоб не заїхати цьому мерзотникові в руду вишкірену пику. Отже, Вебстер продав його, як колись продавали негрів... Не може бути, цей чолов'яга бреше, з раптовою надією подумав він. А проте... Що ж робити, якщо це правда? Не задиратися ж з майбутнім тестем, не ганьбити ж його перед усім університетом. Алан знав, що на таке не піде.

Він стомлено обтер піт з лоба.

— Чого ви хочете від мене?

Рудий неквапно закурив люльку й знову сів.

— Нарешті чую розумне слово. Знаєте, приятелю, мені говорили, ви вмієте ладити з тими кольоровими лайдаками, як ніхто.

— І що?

— Маю з ними клопіт: не хочуть іти далі. Ні за які гроші, — додав Спенсер.

Алан знизав плечима.

— То, може, піддати собі на плечі весь вантаж і чаланати за вами?

— Ні, ви їх лише переконайте, щоб витримали ще кілька днів, та й годі.

Алан посміхнувся.

— Бач, яка дрібниця. Всього-на-всього переконати очманілих від страху двадцятьох індіанців, щоб добровільно пішли в країну смерті?

Спенсер ледь ворухнув губами:

— Ідіотизм.

— Можливо. Але ці люди вірять, що за пагорбами живе курупіру. На їхню думку, це бісівська земля, й вони туди не підуть ні за які гроші.

Спенсер обернувся до нього.

— І тут у гру вступаєте ви. Переконайте їх, — в який завгодно спосіб, — щоб завтра рушили далі.

Алан поволі закурив.

— Тоді ви повинні розкрити свої карти.

Спенсер вищирив зуби і простяг через стіл довгу руку:

— По руках?

Алан удав, що не помітив руки, й спитав:

— І ми це обміємо?

— Де віскі? — роздратовано гукнув Спенсер.

Алан кивнув у п'ятьму за наметом.

— Хай йому чорт! — вилаявся Спенсер і вискочив. Повернувся він з непочатою пляшкою, ехидно посміхаючись:

— Чорта лисого, ви ще достотіть до Джека Спенсера, хлопче. Коли вирішив пригостити приятеля, Джек його пригостить, і ніхто йому не стане на заваді.

— Чи не здасться вам, що час уже й спати?

Спенсер розсміявся:

— Спершу діло, потім забава: старе правило моєї бабусі... — Він хекнув, підняв склянку й за раз її осушив. — Так, докторе. А тепер гляньте-но на це. Як ви гадаєте, що це таке? — проказав Спенсер, розстелюючи на столі перед Брекфордом карту.

— Я теж маю таку, — відповів Алан і нахилився над столом. На Спенсеровому обличчі блукала непевна посмішка. — Це наш табір, це останнє сільце гуарані, ось брід, білі плями... ну звичайно, все, як на моїй... — Алан запитливо глянув на Спенсера.

— А ви придивіться! — підохотив той.

Алан зняв окуляри й розгублено почав їх протирати. За наметом гула нічна комашня, десь далеко квакали велетенські жаби, неначе хтось бив у похоронні барабани. Крізь щілину входу виділо темно-синє небо з іскравими зірками, на тому березі річки чорнів ліс. В темряві блакитно-білими квітами цвіли гігантські світляки. Біля вогнища приташено розмовляли індіанці.

— Це цікаво — оті стрілки... — На карті розходилися зелені стрілки, такі маленькі, що з першого разу Алан їх не помітив. Він узяв лупу й почав сантиметр за сантиметром розглядати карту.

Спенсер обійшов стіл, сів навпроти і заклав ногу на ногу.

— Слухайте, це ви малювали? — запитав Алан.

— Вгадайте!

— Я серйозно питаю.

— Я теж кажу цілком серйозно, докторе.

— Отже, малювали ви...

— Це не має значення, але питаєте, якщо хочете: можливо, що й пригадаю.

Алан насупився й спантеличено покрутив головою.

— Дивно.

— Так.

— Ці стрілки розбігаються в усі боки, мов промені з однієї точки.

— Винятковий талант спостережливості, хлопче.

— І ця ось точка — на пагорбах... — Алан наче балакав сам до себе.

— Ви влучили в ціль. Ваше здоров'я, Брекфорде, — підняв склянку Спенсер.

Алан обережно поправив окуляри й відсунув свій стілець.

— Що це означає, Спенсере?

— А підете зі мною, якщо скажу?

Алан знизав плечима. Роздратування і водночас безглузда цікавість починали брати гору. Цікавість, яка занастила багатьох... Алан кивнув.

Спенсер промимрив:

— Ось тепер скажу вам. Ці стрілки позначають напрямки, в яких останніми роками пересувалися мурахи.

Це було непросто — намовити веслярів рушити далі, та Аланові допоміг Умару. Алан був неспокійний, як ніколи досі. Не знав, що замишляє Спенсер, і це ще дужче його бентежило.

Кілька днів плвли проти течії; три дованки з начинними моторами насилу долали течію. Наближалися гори; повітря тут було холодніше, ніж у джунглях. Річка пробивала дорогу між крутосхилами, покритими густим килимом рослинності. Сапфірові та червоні пауги виготіли поміж гіллям і плетивом ліан, сонячні мечі розтинали зелену півтеп्राву й займались на пишному пурпурі незваних орхідей; мов шматочки веселки, в повітрі пурхали колібрі. Рай для природознавця... Алан потроху заспокоївся.

Річку можна було подолати лише неймовірними зусиллями весел і моторів. По кілька разів на день доводилося переносити важкий вантаж бродом через пороги, а потім усі валились з ніг від утоми біля вечірніх вогнищ. Нарешті річище розляглося широкою долиною. Річка тут круто завертала. В цьому місці спинились і витягли човни на берег.

Був спекотний полудень, повітря над галявиною тремтіло райдужними вихорами. Алана поійняла незбагненна тривога. Долина нічим не відрізнялася від інших долин: швидка річка, стіна лісу на тому березі, така ж висока трава довкола... І все-таки в усьому тому було щось дивне.

Решта людей почувала себе не краще. З веслярами Спенсер обходився ще грубіше. Умару лише відповідав на запитання, та й то стисло і неохоче, навіть веселий Мануель утратив чуття гумору й злякано зиркав через річку.

— Недобре місце, — сказав він.

Алан покрутив головою й мить дивився на веслярів, які закінчували ставити Спенсерів намет. Вони працювали ханливо й раз у раз неспокійно озирались.

Так і є. Як він не зауважив цього раніше... Брекфорд аж лякнув себе по лобі. На галявині, з трьох боків оточеній річкою, панувала тиша, могильна тиша. Звідси оте дивне відчуття непевності; все дуже просто пояснюється.

Але як пояснити цю тишу, чому вона саме тут і саме тепер? Алан спитав про це в Спенсера. Той щось пробурмотів і відвернувся. Умару пояснив це по-своєму.

— Наближається курупіру, он звідти, — кивнув він пальцем на той бік річки й занепокоєно глянув на швидку течію.

— Курупіру? — допитувався Алан. Він нічого не бачив за річкою, крім мовчазної стіни лісу.

Індіанець знизав плечима.

— Коли наближається дух лісу, настає тиша, — відповів він. Більше нічого Алан від нього не домігся.

Після полудня тиша згусла, ставши майже відчутною на дотик. Але з'явилося й щось нове. Минуло чимало часу, поки Алан збагнув, що саме. В повітрі висів дивний запах, він важко стелився над тихою галявою, прокислий і дразливий.

Спенсер походжав табором, знову й знову вивчаючи свою карту. Під його наглядом індіанці копали навколо табору канаву, копали швидко й покірливо, наче йшлося про їхнє життя. До періоду дощів лишалося ще добрих два місяці,

навіщо ж тепер канава? Алан запитав Спенсера:

— Сподіваєтесь дощу?

— Гіршого.

Двоє тубільців однесли аж до канави каністри з бензином, третій поставив посеред табору великий бідон з гасом.

— Не завадило б вам роздягтися й усього себе натерти цими парфумами, — коротко мовив Спенсер.

— Хай йому чорт, ви вважаєте, що зараз час на жарти?

— Не будьте дурнем і натріться! — гаркнув той. Алан стиснув кулаки. Люди повірили Спенсерові на слово: від них за мило тхнуло гасом. Алан крутнувся й пішов до свого намету.

За годину, коли сонце почало схилятися до землі, Алана збудив дивний шерхіт. Наче хтось тер мільярди сухих листочків у велетенському казані. Вітерець доносив ці звуки до табору і далі, до мовчазної стіни лісу, звідки зникло все живе. Алан швидко вдяг сорочку й вискочив з намету. Спенсер привітав його недбалим кивком і мовчки показав на той бік річки.

— Що це?... — видушив із себе Алан і похлинувся. Річка тут була метрів дванадцять уширшки, а табір стояв на двометровій кручі. Гілки й ліани, листя й квіти лісової стіни навпроти почервоніли й металевовилискували під призахідним сонцем. Хоч вітру не було, все це крутилося, як у судомі. Тихо звивались гірлянди червоних квітів, мов під важкою ношею, схилялося до води довге криваво-червоне перисте листя пальм. Час від часу з них зривалися якісь набряклі, наче достиглий плід, кетяги й падали в спінену воду, де враз розпливалися... І над усім тим панував тихий шерех, який пронизував тишу.

— Мурахи! — видихнув Алан.

Він уже колись бачив хмари мандрівних мурах, але ж не такі... На тому березі міради комахи огорнули стовбури, гілля, ліани та листя багряним плащем, який розп'явся на добрих п'ятдесят метрів і, здається, розростався й далі. Мурах прибувало, ними набрякли трави, кущі та узбережний пісок, вони червоними хвилями стікали вниз, до води, падали в неї, і швидка течія відносила їх.

— Яке щастя, що між нами річка, — сказав Алан.

Спенсер пильно подивився на нього.

— Ви цього певні?

— Не можуть же вони через річку...

— За це я б голови не дав, друже, — сказав Спенсер і пихнув люлькою. — Знаєте, я про цю милу мошву чував найдивовижніші оповідки...

Якусь мить вони дослухалися до шарудіння на тому березі. Запах, який тепер долинав звідти, був просто ядучий.

— Коли вони вирушають у дорогу, ніщо їх не може спинити — хіба що вогонь та велика річка, — задумливо промовив Спенсер, поглянув на річку, а тоді, примруживши очі, зиркнув на Алана: — Нічого вам не впало в очі?

— Не розумію, — промимрив Алан. І раптом усе збагнув.

Мурахи не сунули понад берегом, а гуртувались в одному місці, наче передовий загін наступаючої армії, саме навпроти табору.

— Ні на волосину від визначеного напрямку, — голосно сказав Спенсер, глянувши на карту і спохмурнів: — Якщо вони переправляться, нам доведеться попопріти, щоб урятувати свої шкури...

— Дурниці.

— Якщо переправляться, дамо їм трішки жару, — спокійно сказав Спенсер, ніби й не чув його. Він щось прокричав. Індіанці вишикувались уздовж берега, тримаючи в руках замашисті дубці, змочені гасом. — Це на випадок, якщо б добрались аж сюди, — промовив Спенсер і ніби мимохідь копнув чоботом Мануеля, зад якого опинився в заманливій близькості. Індіанці похмуро дивилися на річку.

— Хай вам чорт, Спенсере, це мій слуга, і ви до нього маєте ставитися лояльно, бо я...

Зупинило його чорне дуло пістолета, з-за якого усміхалось обличчя з рудим заростом. Не зводючи ока з Алана, Спенсер відступив до свого намету, перекинувши при цьому стіл з картами. Аркуші розлетілися й, наче в сповільненому кіно, попадали на землю.

Умару кивав на той берег. Обличчя в нього аж посіріло.

Хвилі закипали багрянцем. Наче щупальці тисячоручого поліпа, смуги мурах рвалися до води й блискавично пропливали аж до середини спіненої річки. Вода обривала їх і розкидала, але замість них виростали нові щупальці. То була страшна боротьба двох стихій.

Щупальці просувались чимраз далі: воєни вже сягнули до середини річки, нові пасма комах сплітались нитками, шнурками, мотузами й линвами; тепер воєни стали вже непосильними для річки, незліченні живі мости. Смуги комашиних тілець натягались і крутилися під напором води, але в кількох місцях воєни вже досягли берега під табором.

Всі, білі й темношкірі, зачаровано дивилися на боротьбу карликів з гігантом. Раптом Умару з криком підскочив до річки і вдарив палицею по першому шнурі, який доторкнувся берега. Червона стрічка хитнулася, прогнулася, наче кулак, не витримала течії і розірвалася, вкриваючи воду червоною смугою. Інші щупальці, однак, наближались до берега нижче й вище, індіанці били по них палицями, й річка ковтала грона комашиних тіл.

Здавалось, атаку мурах буде відбито. Та люди недооцінили силу того берега, головного осередку незліченної армії... Звідти велетенські мурашині кулі без упину котилися по живих містках. Воєни сичали й шаруділи, жмуттям падали в річку, вода ненаситно поглинала їх, та деякі кулі вже дістались берега, перша за крок від Умару — й кривавою калюжею розлилася біля його ніг. Індіанець підскочив і, заверещавши, кинувся крутим берегом угору до табору. Нові й нові полчища з тріскучим шерехом вис-

пали на піщаний берег і розпливались вусібіч, мов іржаві плями.

Індіанці квапливо полишили першу лінію оборони й кинулись рятуватися, перестрибуючи через канаву до табору.

— Бензин! — закричав Спенсер. Кожен ухопив по каністрі, й смердюча рідина забулькала в канаву. Саме вчасно, бо перші загони мурашиної армії вже були тут, а нові й нові з'єднання висипали на берег і підпирали ззаду.

— Паліть, дурню божий! — гаркнув Спенсер очманілому Аланові, струшуючи обома руками зі штанів блискучу червону комахину. Вогонь спалахнув яскравими язиками, схарапудженням конем злетів догора.

За вогняною стіною почувся пронизливий крик. Алан побачив витріщені, повні болісного жаху очі на чорнім обличчі. Негр Мануель спіткнувся й був приречений на смерть, майже таку неминучу, як у казані з киплячою смолою. Дуже виразно, машинально схоплюючи кожну щонайменшу подробицю трагедії. Алан бачив, як слуга простягає до нього руки, оповиті рукавами червоного плаща; в цю мить Мануель нагадував жерця якогось фантастичного бога. Чадний дим на мить застелив це видовисько, а крики потонули в тріщанні вогню, посиленому суцільним лусканням. Це полум'я пожирало міриади комахиних тілець, які під тиском задніх лав падали в канаву.

Час плинув якимось наче поза свідомістю; підживлюючи вогонь, люди випорожнювали свіжі каністри бензину, але сила мурашиної армії була невичерпна. Тепер річка покритася суцільним килимом, який гойдався й бриживсь, але не рвався. Нижні шари мурах односила вода, та їхнє місце займали інші, а ними вищівним потоком сунула переможна армія.

Бензин закінчивсь і втікати було пізно.

Люди розпачливо дивились на галявину між табором і стіною лісу. Дорога для втечі була відрізана майже таким самим суцільним килимом комахини, як і на річці. П'ятдесятиметровий фронт мурашиного війська сунув і сунув на захід, освітлений останніми променями сонця. Поблизу не було дерева, на яке можна було б залізти, хоча дерево теж не порятувало б.

Полум'я догасало, від жару ще лускали мурашині тільця. Від смороду й чадного стало нічим дихати, ще мить — і буде кінець. «Усі ми перетворимось на такі чисто обгризені білі кістяки, як отой, за канавою, що ще зовсім недавно був Мануелем», — подумав Алан, дивлячись на кістяк, який і досі тримався фалангами за зовнішній край канави.

Коли згасли останні язички оборонного вогню, сталося диво. Мурашина армія посунула Спенсеровою половиною табору, поглинаючи все неметалево. Шелестке, хрускотливе, мільярдоголове чудовисько повзло за кілька кроків од охоплених жахом людей.

Мурашина рать згуртованими лавами просувалася вперед, нехтуючи річку,

людьми та їхнім табором, сунула далі й далі, навпрошки перетинаючи закрут річки, простувала до лісу, мов багрянний меч ангела згуби. За табором ця жива смуга знову дотикалася до води й відбирала в людей змогу втечі. І ця байдужість смерті до живих приголомшувала ще дужче, ніж сам жах.

3

Ніч минула судільним кошмаром, сон не був сном. Люди відступили на віцілу половину табору, де стояв Аланів намет. Упадали в страшні сні і прокидались із зойками, хитаючись і витріщаючи очі в темряву. Якби поблизу були хижакі, мали б легку здобич. На щастя, мурахи спустилися ліс на цілі милі навкруги.

Ранок заяснів білою імлою, яку пропалювало червоне око сонця. Тут, на пагорбах, було холодно, люди тремтіли й скулювались під ковдрами. Алан глянув на порожні каністри та два човни. Третього, який був на Спенсеровій половині, не стало. Там, де він лежав, лишилась тільки довгаста заглибина на піску.

— Забрали все дочиста, що правда, то правда, — проказав Спенсер, натоптуючи люльку.

Алан ковтнув слину:

— Бачив я мурах, але ці перевершили всіх...

Спенсер кивнув:

— Краще, ніж воднева бомба, й дешевше. — Індіанці на березі засипали піском вибілений скелет, і пісок шурхотів по сухих кістках.

Алан згадав веселе чорне обличчя, і йому стислося горло.

Спенсер це помітив:

— Ось вам, хлопче, випийте, вам дісталося вчора.

— Дорого йому обійшлися ті ваші грошенята.

— Це правда, я йому не заздрю, але якщо вже хтось, то краще він, ніж ми, га? — Спенсер вихилив чарку віскі й плямкнув.

— Знаєте, Спенсере, хто ви? — тихо сказав Алан. — Диявольськи холодно кровна свинюка.

Спенсер зблід. Ліва рука, яка саме несла люльку до рота, зупинилася на піддорозі, а пальці правої, порослої рудими віхтями, стислися в кулак.

— Добрирайте вирази, друже.

Алан устав і відвернувся. Імла сунула повз них, іскрилася проти сонця й танула, як серпанок.

— Слухайте-но, такі собі невеличкі перепросини не зашкодили б, хлопче, — обізвася холодний голос за його плечима. — Джек Спенсер багато чого стерпить, але не все...

— Ідть к чорту, — огризнувся Алан.

— До того ж він поряд, — почувся чийсь веселий голос. Алан і Спенсер шаргнулись, і пістолет Спенсера, описавши півколо, зупинився на темній тині, яка, наче дух, виринула з імли.

Дух виявився цілком матеріальним. Округле обличчя сяяло рум'янцем. Воно сміялось, але очі лицалися сторожкими й холодними. Корковий шолом ро-

бив товстун схожим на добряка-місіомера, натомість круглі скельця пенсне не приховували допитливого й трохи неприємного погляду.

— Оце з пістолетиком на чорта? — докірливо заговорив він, погрозивши товстим пальцем Спенсерові. — Ти, ти, ти, ой, скажу бабусі, хе-хе-хе... Погано ви слухали казочки, бабуся сердитиметься...

Очі за товстими скельцями холодно оцінювали Спенсера, швидко ковзнули по Аланові та індіанцях, які тулилися до двох уцілілих каное. Погляд зупинився на широкій смузі по мурашиній армії і перенісся на другий берег річки, де в тумані вже проступали чисто обкоровані стовбури і погризене гілляччя.

— Гарненько ви тут улаштувалися, хлоп'ята, гарненько, ніби навіки, ніби навіки... — Він утупив очі в невеличку могилку і хрипко зареготав. — І могилку вже викопали, дітоньки...

До Спенсера нарешті повернувся дар мови.

— Чого вам треба, дядечку, і взагалі, звідкіля ви тут узялися? — Його пістолет описував погрозливі кола.

— Чого треба, чого треба? Оце так, ну й ну, чого, мовляв, треба. — Незнайомець знову насварився пальцем і зашміявся коротким, схожим на кашель, сміхом. — Воно, сопливе, питає, чого, мовляв, мені тут треба... А чого тут треба вам? Гензель і Гретель заблукали в лісі та й питають стару добру бабусю, чого їй тут треба? — реготав товстун, аж йому сльози виступили. Спенсер почервонів.

— Заткніться і облиште дурні жарти!

М'ясисті губи незнайомця перетворилися на дві шворочки, погляд сірих очей налився свинцем і внав на Умару та веслярів, як кулак:

— Гей ви, що тут роблять оці двоє білих?

Умару скрикнув і припав до землі.

— Досить уже! — крикнув Спенсер і звів пістолет. Товстун вилаявся, коротко свиснув, і пістолет опустився.

З молочної запони виринули темні постаті. Сонце заяскрило всіма барвами веселки на їхніх високих пов'язках з шір'я, на обличчях і тілах видніли білі та чорні смуги, вузькі очі неприязно виважували чужинців, а в груди їм цілилося зо три десятки довгих дерев'яних трубок.

Алан глибоко зітхнув. Лісові індіанці. Він досі їх не бачив, лише чув їхні барабани, які іноді погрозливо стугоніли в далині. Товстун щось вигукнув, і духові ружиниці з отруйними стрілами схилилися до землі. Його обличчя знову засіяло усмішкою.

— Так, найгірше позаду. — Він глянув на столик із сніданком перед Алановим наметом. — Ти диви, і гостина вже на столі, га?

Товстун без церемонії сів до столу. Наче під тиском чужої волі, Алан узяв Спенсерову пляшку й налив віскі.

Пухла рука товстуну підняла склянку.

— За здоров'я панів...

— Алан Брекфорд.

— ...пана Алана Брекфорда й пана...
— Джек Спенсер, — пробурмотів американець.

...— пана Джека Спенсера... Кгм, пробачте, пробачте, що назвав вас Гензелем і Гретель, — жартома стукнув себе товстун по лобі й тоненько, соромливо захихотів. — Перепрошую, перепрошую, адже у вас вже є імена... Отже, Спенсер і Бредфорд? Чи Брекфорд? — Він обернувся до Алана: — Ви бува — даруйте — не родич професорові Джеймсові Брекфорду з Пенсільванії?

Алан оторопів:

— Так, звичайно, це був мій батько...

Товстун схопився за стіл:

— Був? Це значить, що Джим Брекфорд...

—... помер від грипу п'ять років тому, — коротко відказав Алан.

На обличчі чоловіка був справжній смуток.

— Ось воно як, бідолаха старий Джим... скільки ми зазнали разом, а тепер, боже мій, аж не віриться...

— Ви знали мого батька? — навіщось перепитав Алан.

Сірі очі товстуна були чисті й щирі, як у малої дитини. Алан з подивом помітив, що в них тремтять сльози.

— Чи я його знав... Дорогий хлопче, я знав його як власного брата... Гайні і Джіммі, ці імена знав увесь Гейдельберг. — Він шморгнув носом і витер долонею сльози: зовсім не соромився. — Ми разом вчилися, а потім довго листувались, аж до війни...

— То ви...

— Ах, вибачте, поміж тими дикунами мало не забув гарних манер... — Незнайомець підхопився й низько схилив голову: — Професор Генріх Тойфель власною особою і, так би мовити, у власнім поті. — І знову дурнуватого зареготав.

Алан усе пригадав. Звичайно, як він міг не пам'ятати оті листи на солідному цупкому папері, що їх батько одержував з Німеччини. Дивак, казав батько, читаючи Тойфельові листи. Славетний природознавець — і раптом такі нісенітні ідеї... Коли наближалася війна й Гітлер почав брязкотити зброєю, Тойфель у своїх листах дедалі настирливіше вихваляв фіурера, і старий Брекфорд поступово припинив листування. Відтоді про Тойфеля не було чути.

— Батько багато розповідав про вас, — обережно мовив Алан.

Очі череваня ожили.

— Ще б пак, найкращий мій друг, — вигукнув він і підняв вказівний палець біля Аланового носа. — Але ви не знали його в Гейдельберзі — хлєбтв, як кінь, за вечір випивав чотири літри мюзельського вина! — захоплено прицмокнув Тойфель. — А пиво не шанував. І мені не вірив, сіромаха Джим, — промовив він сумно. — Так, пане Брекфорд, ваш батько був порядна людина й видатний вчений, але старому другові не вірив. Ну, а ви теж ентомолог, як він? — спитав Тойфель і шанобливо схилив голову.

Алан кивнув на Спенсера:

— Колега Спенсер — ентомолог, а я — ботанік.

Спенсер посміхнувся і простяг через стіл широке ручище:

— Вибачте, професоре, оте привітання пістолетом, я й не думав...

Тойфель жваво замахавав руками:

— Все гаразд, усе гаразд! — А тоді знову звернувся до Алана: — Знаєте, коли людина роками живе з цією наволочтю, — він кивнув на своїх індіанців, — то зрештою сам стає дикуном. — Тойфель насупив брови і сперся ліктями на стіл. — А що ви, власне, тут робите, Алане, якщо не маєте нічого проти такого запитання?

— Збираю сякі-такі квіти, а в даний момент, правду кажучи, виконую обов'язки компаньйона, — Алан глянув у бік Спенсера. Той гучно засміявся.

— Я справді взяв Алана за провідника. Хоча він і досі не вірить, що це саме так.

Алан спохмурнів.

Очі товстуна перескакували з одного на другого, щось прочитати в них було неможливо.

Раптом він глянув на годинник і скрикнув, тоді зірвався й гукнув щось до своїх людей. Двоє зникли, а за хвилину повернулися з великим ящиком.

— Вибачте, хвилинку, — сказав Тойфель.

Не чекаючи відповіді, він розкрив ящик і з надзвичайною обережністю вийняв з нього щось схоже на невеличку радіостанцію.

Професор певний час крутив якісь ручки, переводив важельки, витягував і встромляв дроти, що стирчали з апарата, мов голки дикобраза.

Спенсер дивився пильно, наче мисливський собака, тоді перехилився з-поза спини Тойфеля, та раптом одержав стусана — аж похитнувся. Він вилаявся й лапнув рукою за порожню кобуру, але під лютим поглядом сірих очей враз охолов.

Апарат свистів і дзижчав. Професор натиснув якийсь важіль і схилився над великою картою, яку теж принесли тубільці, щось на ній позначив, знову глянув на годинник і вдруге заходився біля важельців та кнопок. Відтак випростався й полегшено зітхнув.

Без слова пояснення він закрив апарат, згорнув карти й усе це поклав у ящик, який його люди підхопили й дуже бережно віднесли. Професор щось крикнув їм навздогін. Їхній старший, похмурий тип з короною зелених пір'їн на голові, кивнув, і розфарбовані індіанці почали лаштувати табір біля Аланового намету.

Тойфель потягся й закурив сигару. Розмова велась про все й про ніщо, а коли зайшла мова про битву з мурашиним військом, він слухав особливо уважно. Найдужче його зацікавило, коли Алан згадав, що мурахи обмирили його положину табору, тоді як Спенсерову знищили.

— Отже вас, пане Спенсер, вони недолюблюють, — задумливо зауважив

Тойфель, але ніхто не всміхнувся. Лише Спенсер щось пробурчав.

— Чи не спало до вас часом на думку, панове, що комахи не пасують до цієї планети?

Алан чемно посміхнувся.

— Цікаво, скільки різних видів тварин живе в біосфері. Ця планета змогла створити й знищити сотні тисяч видів, може, й мільйони. І якщо взяти до уваги найгодовніші з них, то побачимо, що життя зрештою досягло найвищого рівня в трьох кульмінаційних пунктах: тварини, рослини, мікроорганізми. Жива матерія, панове, — це битва проти ентропії — тут на трьох фронтах, адесь, може, й більше... Віддалені один від одного непереборними мурами і в той же час пов'язані між собою, як деталі годинника. Можна було б сказати, що одна група обумовлює існування другої.

Тойфель хвильку помовчав, тоді додав:

— Візьміть, наприклад, рослинний світ. Коли б не його здатність перетворювати неорганічні речовини на органічні, не могли б жити ні хребетні, ані комахи. — Професор багатозначно примружив око. — Тобто, поки не почали б взаємно пожиратися, а це має свої межі... Причому комахи аж ніяк не відстають від хребетних.

Алан по-справжньому захопився.

— Гадаю, ви перебільшуєте, професоре.

Тойфель почував себе як риба у воді, тож тихенько захихикав:

— Подивімося на вас, вершину живої мислячої матерії, з її чудовими досягненнями в галузі техніки, з погляду комах. Який вигляд мали б ви в їх очах, якщо б вони змігли мислити. Адже вас так убого наділено інстинктами, ви так довго шукаєте самку, важко будете гніздо, воюючи за свої права з іншими, так само вбого наділеними особинами...

— Хіба ж можна отак порівнювати?

— А чого ж? У біологічному розумінні комахи — це майже так само високоорганізована складова життя, до того ж наймовірніше деревня; деякі родини, як-от мурахи, за мільйони років майже не змінилися. Це, власне кажучи, первородні володарі планети. Хребетні на чолі з людиною ніби випередили комах, але це тільки так здається. Наші нерви й мозок можуть чудово впоратися з підвищеними вимогами, які ставить навколишній світ, однак цю досконалість доводиться дорого оплачувати довгим обтяжливим навчанням — роками дитинства й молодості. Так, так, панове, наш мозок випередив комахиний, а якби не це — не знаю, не знаю...

Спенсер задивився на мертвий ліс за річкою. Професор перехопив його погляд і сказав:

— Так, макового зерняти забракло, щоб ця планета не стала яблуком незгоди між комахами і рослинами. Комахам потрібні рослини, а не людина. Людина тоді означала б для комах не більше, ніж, наприклад, *Filaria Bancrofti* чи якийсь інший докучливий паразит...

— Але людині властиво сподіватися,

мріяти, планувати, і вона вміє втілювати це в життя. Людина ніколи не змиралася б з такою роллю, — випалив Алан.

— Ви цього певні? — спитав Тойфель, мружачи очі за скельцями. — Я — ні.

Алан почав перераховувати досягнення цивілізації, які змінили лице землі.

— Людському розумові й волі природи не може протиставити нічого рівноцінного, — сказав він.

Професор підняв вказівний палець і вигукнув:

— Може, Брекфорде. Інстинкт! Те, чого людина давно позбулася, а комахи зберегли та ще й розвинули... Це велика річ — знати все спочатку. Особливо коли порівняти його з недовговічністю людського життя, більшу частину якого займає збирання інформації. І ледве людина навчиться вживати своє знаряддя — мозок — як воно йде в землю... Ні, ні, — похитав головою Тойфель, — це страшенно неощадливо... — Він уп'явся очима в слухачів. — Щоб вижити, комахи, природньо, мусили дечим пожертвувати. Що ж, жертвували затажним навчанням, лишивши собі зручний доцільний інстинкт. Він провів комах поміж рифами боротьби за існування, він і досі охороняє їх. У цьому хребетні пають задніх.

— Хай йому чорт, скажіть мені, — сердито обізвався Спенсер, — чому вони не відберуть собі знову цю клятву планету?

Професор зміряв його холодним оком:

— Почекайте. Ви знаєте так само, як і я, Спенсере, що з цього боку інстинкт *verdammt!* неоперативний. Одне лиш доцільне влаштування, второвані стежки, нічого більше... Інстинкт сам себе скерувати не може — в людському розумінні слова. Коротше кажучи, комахи — це істоти з колосальною плодючістю та інстинктом, який за досконалістю певною мірою стоїть на одному рівні з корою головного мозку людини. З іншого боку — це вбого наділений різновид живих істот. Замість володіти інстинктом, комахи потрапили до нього в рабство.

— Але ж ви самі собі заперечуєте, професоре, — сказав Алан. — З одного боку, ставите комах на один рівень із людиною, а з другого — надаєте їм дургерядну роль...

— Ну то й що? — Тойфель драматично вдарив себе в груди. — Гляньте на мене. Колись я був професором університету і керував найбільшою в Німеччині науково-дослідною біологічною установою. А сьогодні?... Він криво посміхнувся. — Сьогодні я — пустельник, який захряс у пралісі поміж дикунів... — Тойфель замовк. — Ото так і з комахами... В них дримає величезна сила... Як у заснутому вулкані... — Тойфель задивився в далечинь. — І той, хто його збудить...

Алана Брекфорда пройняв дроз.

— Ви тут в експедиції? — нерішуче запитав він.

¹ Диявольськи (нім.).

Професор помалу вертався до тями.

— В експедиції? Я? — Він гучно за-реготав. — Оце-то сказав... Авжеж, хлопче, в експедиції, і вже досить довго, можете не сумніватися. Відтоді, коли фіурер... — тут його очі насторожено примружились. — А чому ви запитаете? І взагалі, що ви тут робите? Як ви сюди потрапили? — Тойфель вистрілював запитання, як з кулемета.

Раптом, ніби опам'ятавшись, він пок-рутив головою й спрагло вихилив ще од-ну склянку віскі:

— Даруйте, це все ота спека...

— Ви сказали — в комах велика сила, — порушив неприємну тишу Спен-сер.

Професор умить пожвавішав:

— Це й справді так... Знаєте, панове, той, хто оволодів би їхнім інстинктом, став би володарем світу. Той, хто міг би керувати походами мурах, перельотами сарани та іншої комашні, мав би в ру-ках усі харчові продукти людства. Уя-віть собі хмари колорадських жуків на картопляних полях Європи чи сарану, що косить пшеничні лани України, Маніто-би або спустошує рисові поля Азії... Як гадаєте, скільки часу змогли б опирати-ся жителі цих країв?

Спенсер напружено слухав.

— Еге ж, — відповів він, — однак усе це не так просто. Як, скажімо, й бак-теріологічна війна. Хоч її й легко роз-почати, та важко зупинити. На жаль, комашня не дуже орієнтується в тонко-щах високої політики, та й кордонів не знає...

Професор лише поблажливо посміхав-ся.

— А ви гадаєте, що немає людини, якої вона слухається?

Ті двоє аж роти пороззявляли.

— Безглуздя! — вигукнув Алан.

— Ви справді так гадаєте? — прим-ружив очі Тойфель.

— Безумовно, адже такого зроду не було, щоб хтось керував комахами...

— Хтось — це правда, — перебив його коротким порухом професор. Нараз він тицьнув пальцем на Умару, який з рештою веслярів тримався віддалік. Ума-ру хитнувся і, наче проти власної волі, стушив уперед. Професор посміхнувся. Умару стояв, утупивши очі в землю.

— Ти ведеш червоних людей та бі-лих панів? — сказав Тойфель. Умару кивнув. Алан помітив, що індіанця ті-пає.

— Ти бачив, як маленькі-маленькі червоні зжерли чорного чоловіка?

Індіанець цокотів зубами:

— Так, — насилу відповів він.

— Ти знаєш, що маленькі-маленькі червоні могли б зжерти тебе, твоїх лю-дей та обох білих?

— Маленькі-маленькі червоні пожи-рають усе, великий пане.

«Мене він ніколи не називав великим паном», — майнуло Аланові в голові.

— А кого слухаються маленькі-ма-ленькі червоні? — тихо спитав Тойфель.

Індіанець кілька разів ковтнув слину і врешті видушив:

— Курупіру...

Того, що сталося потім, Алан довго не міг зрозуміти. Умару, солідний і спо-кійний Умару, раптом болісно зойкнув. Ніби в нього влучила отрузна стріла, крутнувся й гайнув уздовж смуги, яку мурахи проли в траві, через галявину, що тремтіла під палючим сонцем. Його постать майнула між високих стовбурів, метнулася до лісу і зникла в його моро-ці. В лісовій гущавині ще довго лунав крик переляканої людини. Веслярі зби-лися до купи і стогнали. Добродушний погляд професора зупинився на них.

— Вони вірять мені, — шепнув Той-фель.

4

Скидалося на те, що професор вирі-шив отаборитися тут навччо. Його інді-анці швидко поставили хижку й укрили її пальмовим листям. Хижа була дов-гаста і складалася з двох кімнат: в одній Тойфель спав, а з другої обладнав модер-ну лабораторію. Більшість апаратів для професора індіанці привезли човнами звідкись із-за горбів.

— Звичайний арсенал ентомолога, — заявив Спенсер, — але загалом усе це швидше нагадує куток радіолюбителя. В цього старигана чудові зв'язки з цивілі-зацією. Я побіжно переглянув його ін-струменти. Майже всі з ФРН, відома фірма...

Алан мовчки сушив собі голову, як це Спенсерові, котрому професор не сим-патизував, пощастило проникнути в ла-бораторію. Усе необхідне індіанці до-правляли йому маловідомими шляхами; здавалось, він користується в них вели-кою шаною.

Наступні дні минали відносно спокій-но. Вечори проводили в спільних розмо-вах. Професор згадував Аланового бать-ка та роки спільного з ним навчання й поводився вельми чемно. Кілька разів Алан закидав йому, чому він не повер-неться на батьківщину, але Тойфель що-разу викручувався. Умару не повернув-ся, й Алана мучили докори сумління. Тойфель сміявся:

— І чого б ото! Індіанець у лісі не пропаде, швидше риба у воді втоне. А втім, чого вам тут бракує? Маєте все необхідне, а поки ви мої гості, вам нема чого боятися.

Той наголос на слові «поки» неприєм-но вразив Алана.

Алан визнавав: професор певною мі-рою їх виручив. Адже мурахи тоді зни-щили майже всі їхні запаси, решток вис-тачило б ледве на тиждень.

— Там, на пагорбах, у мене невелике бунгало, — говорив Тойфель, відмовляю-чись прийняти подяку. — І все, що маю, — у вашому розпорядженні. Я старий, — зітхнув він, — а стара людина вряди-годи потребує товариства розумних іс-тот. Оті, — кивнув головою на індіанців Тойфель, — лише мислячі тварини. Як-що вони взагалі мислять...

Аланові знову згадався Умару. Йому бракувало цього спокійного розважливо-го індіанця. Веслярі тулилися до Алана мало не як курчата до квочки, але навіть це не могло замінити йому Умару. До

того ж ці люди боялися професора: Тойфель нагавляв на них панічний жак. Певно, вважають його духом лісу, через те й бояться, думав Алан. Але такого пояснення, здавалося, було замало. Спенсерові вони на п'яти вже не наступали, бо професор явно віддавав перевагу Аланові.

Одного вечора, перед тим як лягти спати, Спенсер бовкнув:

— Здається мені, друже, що ми влипли в добрячу халепу...

Алан здивовано глянув на нього:

— Не розумію вас.

Спенсер недовіжливо посміхнувся:

— Справді? В мене таке враження, що оті професорові хлоп'ята з духовними рушницями стежать за нами. Це мені не до вподоби.

Алан мимоволі подумав, що в тім щось є. На кожному кроці він відчував на собі похмурі погляди професорових доглядачів.

— Хотів би я знати, скільки в цьому правди, — повільно проказав Спенсер, залазячи під москітну сітку.

— В чому?

— В тих його баєчках.

— Але ж то безглуздя, — нетерпляче заперечив Алан. — Просто це дивакуватий дідок; мій батько добре його знав...

— Ви — ягня, — просто відповів Спенсер. — Живете собі тихо-сумирно за своїм мікроскопом та ходите збирати квіточки, хоч би весь світ сів вам на потилицю. Хіба ви й досі не збагнули, що світом правлять дурні?

— У вас дивовижна обізнаність у тонкощах людської вдачі, — в'їдливо відповів Алан і погасив світло. — Гадаю, у вашій особі наука багато втратила.

Спенсер не образився. Над його ліжком то жевріла, то згасала червона пляма люльки.

— Ідть ви к бісовій матері, хлопче! Ви що, дурника клеїте?

Щось в його голосі спантеличило Алана.

— Що ви маєте на увазі? — спитав він.

— Матері його... таж отой чоловіча — воєнний злочинець, це ясно кожному, крім вас! Інакше чого б він стирчав отут, у джунглях, серед дикунів? Та він навіть не намагається це приховати...

Аланові забило дух.

— Мені трапилась нагода одним оком зазирнути до його гнізда. Над постільлю у нього гарненьке фото... Хочете знати яке?

— Не люблю нишпорити в інтимних речах людей.

— На тому фото професор Тойфель тисне руку єфрейторові з вусиками...

— Гітлерові?

— І при цьому сьє, наче той місяченько. Якщо не вірите, пересвідчіться самі...

Хоч Алан мав свої погляди на методи слідства, проте мусив визнати: слова Спенсера його вразили. І справді, коли випадало відвідати лабораторію, професор старанно зачиняв двері до спальні.

На думку Аланові почали спадати різ-

ні речі. По-перше, в Манаусі Вебстер умовив його взяти в експедицію нікому не відомого ентомолога. По-друге, цей ентомолог, Спенсер, не цікавився іншими комахами — тільки мурахами. І по-третє, бентежила його манера винохувати.

— А яка у вас ставка, Спенсере?

Після миті мовчання голос із темряви відповів:

— Слухайте-но, ви, ягнятко! Ви, мабуть, думаєте, ніби я гангстер, що обчистив білизняну шафу власної бабусі, чи божевільний, що втік на свободу. Знаю, ви мене не зносите, й плював я на це... Оскільки ж ситуація несподівано загострилася, мушу трохи переступити межі своїх повноважень і дещо вам розтлумачити, — сказав Спенсер.

— Отже, інститут біологічного захисту стежить, крім всього іншого, ще й за міграцією комах. Спочатку ми вважали, що їх спонукають до міграції випадкові причини, обумовлені змінами кліматичних умов. Ми вирішили перевірити певну закономірність в нальотах коників, сарани чи мурах. З воєнного погляду, саме це має якусь цінність...

— А як же тоді бактерії? Адже вони вбивають ефективніше, чому б не триматися їх?

— Бо вони працюють повільно, хлопче, занадто повільно, й ними не можна керувати так, як ракетами, в тому й труднощі. — Спенсер відкашлявся й повів тихіше: — Ось уже п'ять років спостерігачі повідомляють з басейну Шінгу про неймовірно великі полчища мурах, які пересуваються то туди, то сюди, але виключно в межах однієї області, хоч і великої... Крім того, тут між індіанцями ходили такі собі казочки, Брекфорде, переважно нісенітниця, роздуті мильні бульки. Та цього разу все виявилось складніше. Подейкували, нібито в горах біля витоків річки живе великий дух курупіру, нібито від усіх сусідніх племен він вимагає беззаперечного послуху. Хто відмовляється підкоритись, того знищують мурашки — просто-напросто мільярди мурах оточують уночі село й пожирають усе, що траплять... І знаєте, що в цьому найцікавіше?

— Ви вірите цим балачкам, Спенсере?

— Та ви послухайте!.. Найцікавіше, що, за обитиванням, дух перебуває в районі розбігання зелених стрілок на моїй карті... Нам не поталанило: замість застукати курупіру зненацька й сипнути йому солі на хвіст, застукав нас він разом зі своїми головорізами. А це вже скидається на провал...

— Не розумію чому...

— Та тому, мого ви ягнятко, що в па-на професора Тойфеля, колишнього співробітника гітлерівського центру біологічних досліджень, достатньо підстав, щоб прибрати нас обох, для нього це не первина, — буркнув Спенсер.

— Що ви маєте на увазі?

— Просто я не перший, хто пішов цим шляхом, щоб не повернутися, — сухо відповів Спенсер. Алан ще довго дивився в темряву, аж поки заснув.

Наступного дня Спенсер подався до лі-

су й на обід не прийшов. Алана це спочатку не стривожило, бо таке було не вперше. Але ж якщо те, про що казав Спенсер, — правда, то за ним дійсно могли стежити професорові індіанці. Та й сам професор поводився досить дивно. Він цілий день працював у своїй лабораторії, та тільки-но Аланові спадало на думку завітати в гості, як м'язиста рука перегороджувала йому дорогу.

Незвичайно прикишклі веслярі сиділи біля одного з уділілих човнів. Полудень важко тиснув на галявину, пекуче сонце прямовисно впиалось у найжачену траву, над якою живими самоцвітами кружляли барвисті метелики й колібрі.

Алан був знервованим, не міг зосередитись, а відсутність американця починала його непокоїти по-справжньому. Хоч Спенсер був чоловік непримінний, а все ж у глушині лісу Алан вважав його за товариша.

Години йшли джунглями й залишали на них золотий порошок.

Алан заліз під москітну сітку. Коли прокинувся, почались короткі тропічні сутінки. Він засвітив ацетиленову лампу і вслухався в гомін тубільців за наметом.

Потім вийшов.

— Містер Спенсер ще не повернувся? — запитав він. Люди заперечливо pokrутили головами.

Алана розібрала досада, й він подумав, а чи не сидить Спенсер у професоровій лабораторії?

Вечеряв Алан сам, а в хижі Тойфеля пищало, гуло й завивало. Напевне, знову експериментує з тою своєю радіостанцією, подумав Алан. І раптом його охопив неспокій.

Як завжди, перед дверима лабораторії стояв татуйований велет з духовою рушницею. Не звертаючи на нього уваги, Алан загукав:

— Професоре, на одне слівце!.. Індіанець ані рушив, світло з одчиненого вікна вирізало на темній землі жовтий прямокутник. Пищання апарата ввірвалось, і на прямокутник упала тінь.

— А, пан Брекфорд, — почувлося з вікна. Тойфель щось гукнув вартовому. Індіанець одступив і відчинив двері. Професор, схилений над своїм апаратом, спочатку не звернув уваги на гостя. Алан без запрошення сів і з цікавістю задивився на господаря хижки.

— Даруйте старому його забудькуватість, — обізвався Тойфель. — Давно б уже мав сам вас запросити... На жаль, вивикло одне несподіване ускладнення... — неухважно говорив професор. Апарат гув, наче великий вулик.

— Професоре, — сказав Алан, — Спенсер не повернувся з лісу.

Над апаратом блиснуло пенсне, й на опецькуватому обличчі з'явилася тепла усмішка:

— Оце й усе, мій хлопчику?

Алан відкашлявся:

— Ні, я тільки подумав, що нам, можливо, доведеться послати до лісу людей; знаєте, Спенсер не дуже добре орієнтується в джунглях, це він уперше пішов сам...

— Ви вважаєте?.. — шепнув Тойфель і замовк. Пищання в апараті раптом стихло, і в цій несподіваній тиші шепіт господаря пролунав, як вигук.

— Так, треба було б послати людей, — сказав Тойфель, підійшов до бічної стіни, відчинив маленьку шафку на бамбукових ніжках і запитав: — Чого вам налити — шотландського віскі?

Він поставив на столик чарки, дух віскі заповнив лабораторію й ще раз нагадав Аланові про Спенсера. В серце почав закрадатися страх.

Професор підняв чарку; від блискучих металевих деталей апарата в склі відбився сніп райдужного проміння.

— Любий друже, дозвольте мені випити за царство небесне нашого спільного друга — доктора Джеймса Спенсера, вічно живого в нашій пам'яті співробітника інституту біологічного захисту, мужа допитливого і по-своєму кмітливого, який, на жаль, більш, ніж наукою, займався порпанням у минулому порядних людей... — сумно хитнув головою Тойфель.

Аланові уста застигли в конвульсивній посмішці, він відчував, як по спині в нього збігають краплинки холодного поту.

— Професоре!.. — крикнув Алан і з такою силою стиснув чарку, що роздушив її, а тоді безтямно витріщив очі на закривавлену долоню.

Тойфель швидко поставив свою чарку на стіл і налякано завоктав:

— Ну й роззява, що ж ви робите? Таж знаєте, як у цих місцях гноїться кожна ранка, хіба не можна бути обережнішим? Поріжеться тут мені, як маленький хлопчик, боже мій, ця ще мені молодь, ні на мить не можна відвернутись... — Тойфель бігав уперед і назад, обмивав поріз перекисом водню та антисептиками. На щастя, ранка виявилась неглибокою, професор дбайливо перев'язав її, бурмочучи собі під ніс:

— Отакий незграба... Ось і все, все вже добре, до весілля загойться, хлопче. — Він зітхнув і засіяв спокійною усмішкою: — А тепер давайте вип'ємо... — Що трапилося зі Спенсером? — перемагаючи слабість, тихо спитав Алан.

— Ах так, ну й дурна голова стала... — Професор замовк, вихилив чарку й поставив її на стіл. — Ваш друг — он там. — Він ухопив ослаблого Алана за руку і, мов маріонетку, повів до стіни, біля якої стояв великий ящик.

Тойфель по-змовницькому моргнув Аланові й пavidко відкрив віко. В напівтемряві Алан побачив носки черевиків. Так, це черевики Спенсера, подумав він з жахом, а тоді нараз відскочив од ящика, бо звідти на нього дивилися широко розплющені очі — Спенсерові очі — лише без отого звичного насмішкуватого виразу.

Алан поплентав до столу, важко сперся на нього й сам собі налив нерозведеного віскі.

— Ви його... вбили?

Тойфель примружив очі і знову притиснув палець до губів:

— Тихіше, тихіше, не розбудить його, — зашепотів він.

Алан кивав головою й тихо торочив:

— Це ви, це ви... Навіщо ви це зробили? На якого біса?

Професор нахилився над ним і схпив його за плече:

— Так, хлопче, не можна, так не можна...

— Знаєте, хто ви? Вбивця, просто підлий убивця...

Тойфель холодно вклонився:

— Ви досі нічого не зрозуміли. Він... він... він сам... Я його попереджав, що тут сила-силенна гадук, — Тойфель театральним порухом закинув голову. — Не слухав: я, мовляв, і сам розумний... Ваш шановний друг був вельми твердолюбим, — нібито в глибокій задумі, схливав голову Тойфель.

В Алановому мозку і досі лунали слова Спенсера з останньої розмови перед сном. Він не мав ані найменшого бажання слідом за Спенсером опинитися в ящику, попивав віскі, стежив за професором і намагався не виказати хвилювання. Тойфель одягнув пенсне, зміряв Алана допитливим поглядом і заспокоїливо поплескав по руці:

— Авжеж, авжеж, таке часом трапляється, зміїні укуси тут не рідкість.

— Навіщо ви поклали його в ящик? — запитав Алан.

Професор розвів руками:

— Боже милый, а куди ж я його мав діти в таку спеку, ну скажіть самі? Але похорон йому влаштую належний, — додав Тойфель і потер руки. — Як ентомологів. Він за життя сам не зміг би придумати кращого похорону для себе...

Алана лихоманило. Тойфель поплескав його по плечі:

— Ну, а тепер шасть до ліжка, мій любий, завтра теж буде день... А ось це слухняненько ковтніть. ні-ні, просто тут, при мені. Отак. — Тойфель змусив Алана ковтнути гірку таблетку й запити її содовою. — А зараз лягайте спати. Спати, розумієте?

Він одчинив двері, щось гукнув, і двоє тубільців увійшли до лабораторії, боязко зиркаючи на чорний апарат.

Вони просто взяли Алана попід руки й відвели до спальні, де під батьківським піклуванням професора він ліг і одразу заснув. Останнє, що Алан побачив перед сном, було фото, на якому молодий Тойфель усміхався Адольфові Гітлеру.

5

Гітлерове обличчя було також першим, що побачив Алан, прокинувшись. Друге, що зауважив, був запах. Кислуватий, страшний дух мурашиної армії.

Алан сновидою вийшов до лабораторії, відчуваючи гнітючу слабкість. Професор не звертав на нього уваги, востузився коло свого апарата. Той блискучий паук з десятками металевих лапок і безліччю хитромудрих важільців дзижчав і співав дивну пісню. В повітрі витало щось таке, що не належало до ритмів цього світу. І всюди той проникливий запах...

Алан підійшов до столу й налив собі віскі. Вогонь ринув униз, приємно обік шлунок, розійшовся по жилах і піднявся вгору — вище від сонячного сплетіння. Алан налив ще. Приємно було сповільнити біг думок і притлумити їх жаром.

Алан не завважив веселого погляду професора. Навіть ящик у кутку, ота тимчасова могила Спенсера, не бентежила Алана. То була річ з умеблювання, не більше. Він підійшов до ящика й сів на віко. Його раптом узяло на сміх, нестримний і божевільний.

Алан відчув на плечі м'яку долоню й глянув у сірі очі під білими хмарками брів.

— Мусите взяти себе в руки, хлопче, — лагідно проказав Тойфель. — Як рука, болить? — турботливо запитав він.

Ця забинтована рука нагадала Аланові вчорашній вечір.

— Болить? — запитував співчутливий голос.

Алан тупо крутнув головою й кивнув на стіл.

Професор розуміюче закліпав очима й метнувся до столу по віскі.

Двоє індіанців байдуже спостерігали від порога. Це розсмішило Алана. Знову ласкавий дотик до плеча, знову той розумний, трохи докірливий погляд...

— Ви мусите взяти себе в руки, — повторив Тойфель. Власне, Алан тільки зараз усвідомив його присутність. Щось, однак, у професорі змінилося, його очі сяяли чи то молодечим запалом, чи, може, божевіллям...

Алан зітхнув, здивований власною байдужістю. Він опинився сам на сам у кімнаті з божевільним, але йому чомусь було однаково. Алан простяг старому порожню чарку, та той завертів головою, лагідно, але рішуче.

— Ні, хлопче, вам досить... — проказав він і випростався. Щось піднесе не з'явилось в його кругленькій постаті й на мить надало їй величного вигляду. Алан перестав посміхатися.

— І ви вже туди не повернетесь...

— Куди? — видихнув Алан, та професор його не чув, провадив далі: — Я не віддам їм вас, шкода віддавати... Я стара, всіма покинута людина... Ви упадете по мені мою справу, мої таємниці... — Голос Тойфеля знизився до ледь чутного шепоту. Приклавши палець до губів, він зблизька заглядав Аланові в очі. — Станете моїм учнем, і я дам вам владу над світом, дам усе, чого забажаєте...

Алан зіщулювся, зібрав усі сили, щоб відгородитись од лиучого голосу.

— У гордій самотині, яка є плащем високого духу, ми вдвох створимо новий світ, — з містичним пафосом промовляв професор. — У цьому апараті, принцип якого я вам поясню, прихована сила, влада над безліччю підданих... Це ідеальні піддані, любий хлопче, вони слухатимуться вас без заперечення й підуть, куди накажете. Гляньте: тільки-но схочете знищити якісь плантації, поля, ліси чи міста, досить лише крутнути ручку — й гігантською повинню посунуть ваші піддані, вийдуть з підземелля, як

мерці в день страшного суду, і затоплять світ... Маєте вибір: мурахи всіляких видів, малярійні комарі, сарана, що пожирає все неметалеве; вистачить невеликої зміни частоти — й вони почують ваш заклик. Досить ледь обернути цю блакитну ручку — й активність розмноження комах зросте в десять, сто, тисячу разів — скільки схочете. Ви кинете їх на світ лавиною й паралізуєте все життя...

Його рука лежала на апараті, очі палахкотіли, а він стояв посеред кімнати й, наче старозавітний пророк, виливав свою злобу на світ.

— Ніхто їх не стримає, отих малих мужніх бійців, їх буде мільйони, мільярди, а як забажаєте, на місце полеглих полчищ стануть нові, більші, щоб зруйнувати безглузду рівновагу на цій планеті. Люди з усією своєю технікою будуть безсилі перед цією повинню, не уникнуть вони ваших ударів на всіх фронтах. Так, хлопче, я знайшов філософський камінь. Відкрив мову комах, можу заманювати їх обіцянками, такими привабливими, як оте найсоковитіше бадилля, найсолодші плоди. Поки що поле моїх можливостей дещо обмежене, але незабаром полетять накази за сотні й сотні кілометрів, через гори й океани, то буде заклик комахам оволодіти Землею, планетою, помилково заселеною недоумкуватим створінням, званим людиною...

Тойфель усміхнувся й заспокоїливо поклав руку на Аланове плече.

— Звісно, немає потреби знищувати всіх. У ваших руках буде життя й смерть. Якщо схочете, за кілька місяців спустошите цілі континенти, якщо схочете — залете своїми живими хвилями міста; там, де в одному будинку було кілька блощиць і тарганів, за кілька днів їх стане безліч...

Професор завбачив усмішку на Алановому обличчі й вигукнув:

— Ага, смієтеся, бо не можете уявити собі всього цього!.. — Він ніжно поплескав свій апарат рукою. — Ця штука може вдсятеро прискорити розмноження й діє на віддалі близько п'ятисот миль; докладно я цього ще не перевіряв... Ану, уявіть собі лишень таку смішну картинку — міста, зачумлені й затоплені отими сміховинними блощицями, комбінованою атакою мурах, комарів, мух... Їх буде всього-на-всього вдсятеро більше. Ага, вже не посміхаєтеся?.. Я вже не кажу про іншу комахню, що розносить хвороби... — Тойфель примружився. — Цей ваш приятель не був першим, хе-хе... Вони намагалися відібрати в мене мій винахід, — злобно посміхнувся професор. — Таких суб'єктів я за сто миль розпізнаю — мої дидуни мені про них одразу скажуть: чули про їхні барабани? Я вирішив провести невеличкий експеримент на ньому...

На столику під протилежною стіною щось тьмяно блищало — револьвер, безумовно, Спенсерів револьвер...

Алан запитав:

— Маєте на увазі цих мурах? Так,

ефект чудовий, ми й не гадали... пройшли мимо нас на віддалі кількох кроків і не звернули на нас ніякої уваги...

Професор розпалився:

— Це тільки початок, юначе, тільки початок!.. Так, отой дурень, отой нишпирка не хотів угамуватися. Ви, звичайно, ні про що й не здогадувалися, як же інакше: син мого старого друга не може бути здатний на таку підлість. Але вони... — Тойфель знову знизив голос до гнівнього шепоту. — Вони хотіли мене обікрати, не вірите? — швидко спитав він. — Це правда. Вони мріють про владу над світом, а я хочу знищити світ людей, у цьому полягає різниця між нами... Ще б пак, Генріх Тойфель чорта переплюнув!..¹ — гучно зареготав над власним дотепом професор, тоді спохмурнів:

— Він мусив піти... Ну, а похорон я йому влаштую належний.

Тойфель швидко підійшов до зачиненого вікна й розчинив його навстіж. Кислий дух тепер відчувався набагато гостріше. З вікна було видно частину галявини між табором і лісом. Посеред галявини лежало щось біле й довгасте.

— Колега Спенсер, — шепнув професор.

Так, без сумніву, то було тіло Спенсера. Оті його черевики Алан упізнав би всюди. Вітер доносив солодкуватий душок аж сюди.

Професор посміхався:

— Чого ще хотіти. Така спека... а втім, за мить буде по всьому, ось прослідкуйте.

Алан почув за спиною тихі кроки, й спів апарата став гучнішим. Алан непомітно посувався до столика, де лежала зброя.

— Ви нічого не бачите?

Алан здригнувся, в професоровому голосі йому вчулась прихована насмішка. Горлянку зсудомило.

— Ні, — відповів він. Тоді почувся звук. Так, це був отой знайомий шерех листя... По спині Алана сипнуло морозом. Він нічого не бачив, бо галявину, де під простиралом лежало біле тіло, заливало різке сонячне проміння. Але трава залишалася нерухомою.

Здалеку це нагадувало велетенську косу метрів двісті завширшки. Вона просувалася від лісу, де шерех був найчутнішим. Під нею зникала трава; гордовиті метрові стебла падали як підтяти.

А на місці скошеної трави металася червоні блискучі хрускотливі хвилі, вони швидко наближалися до середини галявини, де лежало тіло. Було таке враження, ніби їх щось підганяє, щось сильніше від їхнього прадавнього інстинкту. Швидше, щораз швидше червона маса наближалася до середини галявини і до хижі, а коли її язички опинилися на відстані двох метрів од стін, Алан з жахом сахнувся від вікна. Професор підхопив його:

— Ні-ні, боятися не слід... апарат тримає їх на повіді, вони сумирні, як овечки, і йдуть, куди їм наказують...

Це була правда. Замість кинутися

¹ Der Teufel — чорт (нім.).

просто на хижу, запах якої їх безперечно вабив, мурахи сунули повз неї.

— Гляньте, гляньте! — крикнув професор, підстрибуючи біля вікна, мов школяр. — Ой ви ж мої маленькі!

Алан з огидою дивився на середину галявини, тепер уже цілком заповненої червоною масою, яка здувалася й переливалась через довгастий предмет. Обидва індіанці сиділи на підлозі й били себе кулаками по головах.

Тепер або ніколи...

Алан блискавично схопив пістолет і вистрелив у гладкого.

Професор зойкнув і сперся на підвіконня, його голова хитнулася набік і трохи назад. Вираз очей, коли він востаннє глянув на Алана, був такий здивований, що Алан відвів очі.

Та в цю мить охоронці схопилися й кинулись на нього. Алан стріляв у них, як шалений; кімната виповнилася димом, у якому нічого не було видно. Алан

ковзав по чомусь слизькому, чув вереск, але це вже не мало значення. Апарат, апарат...

Він знову натискав на гачок, але магазин уже був порожній. Алан лайнувоя й кинувся крізь дим до апарата, який і досі байдуже дзижчав.

Алан ухопив пістолет за нагрітий ствол і заходився щосили трощити апарат. Лють так його засліпила, що він і не помітив раптової тиші, яка запала довкруг. Тоді надворі почулися крики і туїт, що віддалявся...

Хмарки диму піднялися під стелю, у вікно блискучою червоною повінню ринули хрускотливі тільця...

Алан ще довго чув це примарне хрускотіння, коли з кількома вцілілими індіанцями втікав човном геть від галявини, вкритої живим червоним килимом.

*З чеської переклав
Олег КОРОЛЬ*